

τυπώνονται σε κάθε εποχή μέσα από διαφορετικά κάθε φορά ερμηνευτικά φίλτρα, που αντανακλούν τη γενικότερη πολιτιστική πραγματικότητα της εποχής τους.

Η άρθρωση μιας συστηματικής θεωρίας της ζωγραφικής τέχνης ίσως εντάσσεται σε εκείνη την κατηγορία έργων τέχνης που χαρακτηρίζονται από το *non finito*, ως αισθητική αλλά και θηθική κατηγορία. Όπως διατυπώνει ο Πλίνιος το ζήτημα αυτό, που θεωρούσαμε ότι ανήκει στην σύγχρονη σκέψη:

«αυτό όμως που είναι σπάνιο και αξιομνημόνευτο είναι ότι οι τελευταίοι και ημιτελείς πίνακες των τεχνιτών, όπως η Ίρις του Αριστείδη, οι Τυνδαρίδες του Νικόμαχου, η Μήδεια του Τιμόμαχου και η Αφροδίτη του Απελλή, που αναφέραμε πιο πάνω, θαυμάζονται περισσότερο από τα τελειωμένα έργα. Ίσως γιατί σ' αυτά διαφαίνονται τα ίχνη των προσχεδίων που απόμειναν, οι ίδιες οι σκέψεις, οι προθέσεις του τεχνίτη, και ακόμα γιατί η θλίψη για το χέρι που σταμάτησε να δουλεύει σ' εκείνο το σημείο γοητεύει και επιτείνει το θαυμασμό.» (§ 145).

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Πλίνιος ο Πρεσβύτερος, *Περί της Αρχαίας Ελληνικής Ζωγραφικής* – 350 βιβλίο της «Φυσικής Ιστορίας», Μετάφραστ Τάσσου Ρούσου-Αλέκου Λεβίδη, Πρόλογος-Σημειώσεις-Επιμέλεια ύλης από τον Άλ. Λεβίδη, Εκδόσεις Άγρα, 1994.
2. Pliny the Elder, *Natural History* (10 τόμοι), Loeb Classical Library, Heinemann & Harvard University Press, 1950-1952.
3. Μία ανάλογη θεώρηση αποτελεί και η μελέτη: Ανδρέα Κορδέλλα, *Χρωματολογία, ήτοι περί φύσεως, ονομασίας και της χημικής συστάσεως των χρωμάτων παρά τε τοις Αρχαίοις και τοις Νεωτέροις...*, Τυπογραφείο Αφοί Περρή, 1886.
4. Βλ. για παράδειγμα: Pierre Devambez, *Greek Painting*, Contact books, 1962 και το πρόσφατο αφιέρωμα του περιοδικού Αρχαιολογία στην αρχαία ελληνική ζωγραφική, τεύχος 55, Ιούνιος 1995.
5. Οι αριθμοί παραγράφων και σελίδων αναφέρονται στην σχολιαζόμενη έκδοση (βλ. σημείωση 1).
6. Ο Tatarkiewicz αναφέρει το ίδιο απόσπασμα ενώ πραγματεύεται τις έννοιες «συμμετρία» και «ευρυθμία» στο έργο του Πλάτωνα (Σοφιστής 236a). Γράφει ο Tatarkiewicz ότι η έννοια της συμμετρίας αφορά στο απόλυτα ωραίο, όπως γίνεται αντιληπτό από τη νόηση αδιάφορο αν γίνεται αντιληπτό από τις αισθήσεις, ενώ η έννοια της ευρυθμίας αφορά στο ωραίο για τις αισθήσεις χωρίς αυτό να σημαίνει βέβαια ότι δεν υπάρχουν κανόνες υπολογισμού των δυνατοτήτων τους.
7. Βλ. Wladyslaw Tatarkiewicz, *A History of Six Ideas: An essay in Aesthetics*, Martinus Nijhoff, Warszawa 1980, σελ. 91-92.
8. Βλ. για παράδειγμα τη μελέτη: Guy Robert, *Art et non finito - Esthetique et Dynamogenie du non finito*, Editions France-Amerique, 1984.

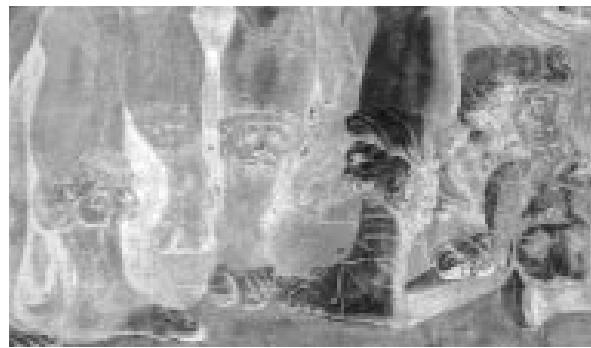
ΠΛΙΝΙΟΣ Ο ΠΡΕΣΒΥΤΕΡΟΣ,

ΠΕΡΙ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗΣ.

35ο ΒΙΒΛΙΟ ΤΗΣ «ΦΥΣΙΚΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ».

Θεόδωρος Δ. Παπαγγελής

ΣΤΟΥΣ νεότερους χρόνους ο εγκυκλοπαιδικός πυρετός («fièvre encyclopédique», σύμφωνα με τη φράση του αββά Bremond) έγινε αισθητός κατά το 17ο αιώνα και εντάθηκε μέσα στο 18ο. Στη διάρκεια του περασμένου αιώνα η σύνταξη εγκυκλοπαιδιών βελτιώθηκε από την άποψη της μεθοδολογίας και της συστηματικής καταγραφής του επιστητού· από την άποψη της παραγωγής έγινε πραγματική βιομηχανία. Λίγοι αναγνώστες, υποθέτω, αναρωτιούνται ποια είναι η ιστορία και η προϊστορία

αυτής της βιομηχανίας όταν ανοίγουν ή αποθέτουν τους τόμους μιας σύγχρονης εγκυκλοπαιδίας. Άλλα και όσοι ρέπουν σε τέτοιες απορίες θα θεωρούν δεδομένο ότι ένα τέτοιο έργο είναι αδιανόητο χωρίς τη σύμπραξη μερικών δεκάδων ή εκατοντάδων ανθρώπων, καθένας από τους οποίους αναλαμβάνει να αναπτύξει ένα λήμμα στην περιοχή της ειδικότητάς του. Ουδείς ψόγος... Η διαρκώς διευρυνόμενη γνώση και η παντοδαπή εξειδίκευση δεν επιτρέπουν, και ασφαλώς δεν συγχωρούν, ατομικούς ηρωϊσμούς. Η ταχύτητα στην παραγωγή, τον έλεγχο, την αναθεώρηση της γνώσης είναι σήμερα ανεξέλεγκτη, και το άνυσμα του ατομικού βίου μηδαμινό σε σχέση με την τέχνη. Ο μέσος όρος ζωής μιας σύγχρονης εγκυκλοπαιδίας μειώνεται ανάλογα· και ο εγγήγορος αναγνώστης μπορεί να μελαγχολεί εν σοφίᾳ: ποτέ τόσο πολλοί δεν γνώριζαν τόσο λίγο ή τόσο προσωρινά. Δεν ήταν πάντοτε έτσι. Επιστημονική σκέψη, τηρουμένων των αναλογιών, υπήρξε πάντα· αυτό που δεν υπήρξε είναι ο σύγχρονος συνδυασμός θεωρητικής πληροφόρτας, προωθημένης τεχνολογικής υποστήριξης, ερευνητικού πειραματισμού, εξειδίκευσης και πληροφορικής ταχύτητας. Η ευλογία, ή κατάρα, της ιδιοφυίας ήταν τόσο σπάνια στην αρχαιότητα όσο και σήμερα· αλλά αν ήσουν ιδιοφυής τότε, οι θεωρίες και τα συγγράμματά σους είχαν πολλές πιθανότητες να ανατυπώνονται τακτικά, χωρίς βελτιώσεις και επαυξήσεις, για τους επόμενους δέκα, ή και περισσότερους, αιώνες. Βροντόσαυροι της γνώσης σαν τον Σταγειρίτη δεν υπήρχαν πολλοί, αλλά και ελάσσονες νόες έζησαν ζωήν ατελεύτητον μέχρι τους νεότερους χρόνους. Οι δυο κρίσιμοι όροι αυτής της ιστορίας εί-

ναι: αυθεντία και παράδοση. Η αυθεντία, μαζί με τη σοφία, εμπνέει και ανέκδοτα· η παράδοση τα παραλαμβάνει και τα εμπλουτίζει. Δίπλα στην παρατήρηση, η παθητική επανάληψη· κοντά στη γνήσια περιέργεια, ο χαύνος θαυμασμός για το απλώς περιέργο. Οι εγκυκλοπαιδίεις δεν ήταν ποτέ εύκολη υπόθεση, αλλά τότε – την εποχή που τόσο λίγοι γνώριζαν τόσο πολλά – με καλή διάθεση, περισσότερη θέληση και ακόμη περισσότερη συλλεκτική μανία μπορούσαν, ως φαίνεται, να γραπτένται άντικα μέτρα.

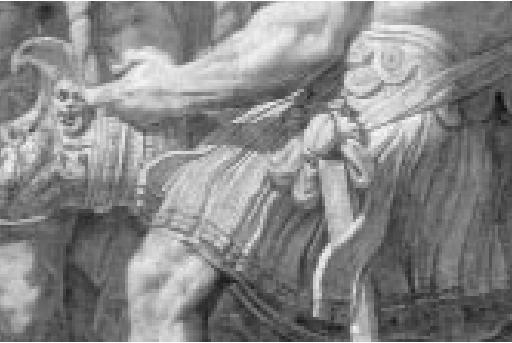
Τέτοιος άνθρωπος ήταν ο Ρωμαίος Πλίνιος ο Πρεσβύτερος (Gaius Plinius Secundus), που γεννήθηκε στο Κόμο το 23 μ.Χ., έκανε μακρά στρατιωτική θητεία στο γερμανικό μέτωπο, υπηρέτησε από ποικίλες θέσεις τον αυτοκράτορα Βεσπασιανό, και μέσα στην τύρβη των υποχρεώσεών του βρήκε χρόνο να κρατήσει 34.000 σημειώσεις, να διαβάσει 2.000 τόμους εκατό διαφορετικών συγγραφέων και να δημιουργήσει ένα αρχείο 170 φακέλων. Το τελικό αποτέλεσμα αυτής της ηράκλειας αποδειτώσης ήταν μια εγκυκλοπαίδεια 37 τόμων, που ολοκληρώθηκε το 77-78 και αφιερώθηκε στον Τίτο, το μεγαλύτερο γιο και διάδοχο του Βεσπασιανού από το 79. Ο πρώτος τόμος του έργου περιλαμβάνει πίνακα περιεχομένων και γενική βιβλιογραφία. Ακολουθούν πέντε τόμοι περί κοσμολογίας και γεωγραφίας, ένας περί ανθρωπολογίας, τέσσερις περί ζωολογίας, οχτώ περί βοτανολογίας, δεκατρείς περί ιατρικής και πέντε περί μεταλλουργίας και ορυκτολογίας, που περιλαμβάνουν μια μακρά παρέκβαση για την ιστορία της τέχνης. Ο τίτλος του έργου είναι *Naturalis Historia*, και αν η νεονομισμένη ελληνική απόδοση Φυσική Ιστορία δεν διαφωτίζει πλήρως τον νεοέλληνα αναγώστη, τότε θα μπορούσε κανείς να διευκρινίσει ότι πρόκειται για συλλογή και έκθεση πληροφοριών που αφορούν το φυσικό κόσμο.

Ο Πλίνιος ζει σε μια εποχή αύξουσας εγκυκλοπαιδικής πολυπραγμοσύνης και περιέργειας. Το έργο του ορίζεται και περιορίζεται από δυο κυρίως παράγοντες. Ο ένας είναι οι σημαντικές επιδόσεις της επιστημονικής θεωρίας και πράξης στον ελληνιστικό κόσμο, δηλαδή στους τρεις τελευταίους προχριστιανικούς αιώνες: ο άλλος είναι ένα είδος γνωστικού καταναλωτισμού, που δεν κάνει εύκολα διακρίσεις ανάμεσα στην υπεύθυνη ενημέρωση και την ανέμελη περιήγηση στα παράδοξα και τα θαυματικά αυτού του κόσμου. Η ιστορική μήτρα αυτής της προσληπτικής διάθεσης είναι οι κατακτήσεις του Αλεξάνδρου και το πελώριο άνοιγμα της ελληνιστικής οικουμένης. Το πολιτισμικά αλλότριο και εξωτικό, το γεωγραφικά εκπληκτικό, το θρησκειολογικά δυσδιάγνωστο ερεθίζουν. Ο ελληνιστικός κόσμος, ριζικά αντιφατικός, διαθέτει πολύν ορθολογισμό αλλά και περίσσευμα μυστικισμού: «ετάξει» και

πτορεί» με όση ακρίβεια του επιτρέπει η επικά προχωρημένη μεθοδολογία και τελολογία του, αλλά και εντρυφεί σε «παράξενα» και mirabilia. «Παράδοξα», mirabilia, αρό κουτσομπολίο, δροσερά φληναφήτα συνυπάρχουν αγαστά με τη στέρεη ώση, την πρακτική σοφία, την εύστοχη πρατήρηση και την υπεύθυνη ενημέρωση ι στη Φυσική Ιστορία του Πλίνιου.

σταδιοδρομία αυτής της ρωμαϊκής κυκλοπαίδειας υπήρχε θεαματική. Ελάστοι θα διέτρεξαν το σύνολο των τόμων είς ζώνα καινούρια. Πολλοί οι έξοδοι από

ο σχολαστικά ενδιαφέρομενος φιλόλογος θα μπορούσε (και θα είχε δικαίωμα) να επισημάνει ότι χωρίς εκείνο το μικρό ηρωϊκό χρονικό των εικασιών, των διορθώσεων της απόγνωσης και των αντεγκλήσεων, τα οποίο οφείλεται στις κατά τόπους διαφωνίες των χειρογράφων που παραδίδουν ένα κλασικό κείμενο το οποίο, εμφανιζόμενο στη βάση του κειμένου, οι récketes λατρεύουν ως «κριτικό υπόμνημα» – χωρίς αυτό το χρονικό ο μη υποψιασμένος αναγνώστης μπορεί να θεωρήσει ότι το λατινι-

κο κείμενο που διαβάζει είναι απαρέγκλιτα αυτό που έγραφε ο Πλίνιος. Αλλά η ανατύπωση και του κριτικού υπομνήματος δεν ήταν, υποθέτω, εφικτή από δεοντολογική άποψη, και όποιος επιλέγει να το συμβουλευτεί ασφαλώς γνωρίζει σε ποιο ράφι της βιβλιοθήκης (του) απόκειται ο ίδιος στη Croisille.

πλούσια σχόλια, τα οποία απετέλεσαν βασικό οδηγό στη σύνταξη των σημειώσεων Όμως οι εκτεταμένες αυτές σημειώσεις είναι προϊόν μελέτης ενός ευρύτατου φάσματος της σχετικής βιβλιογραφίας, καθόταν ο συντάκτης τους μετριοφρονεί δηλώνοντας στον πρόλογό του «αναρμοδιότητα για φιλολογικά θέματα», οι επαγγελματίες του φιλολογικού επιστητού δεν θα έπρεπε να νιώσουν συγκαταβατικοί, γιατί εδώ υπάρχει ευστοχία επιλογής, συνθετική ικανότητα, μεθοδικός συνδυασμός και διακριτικός μόχθος που αποτελούν ακριβώς τις προϋποθέσεις της «φιλολογικής αρμοδιότητας» και, αρκετά συχνά, τα επιματώα ζητούμενα στα πανεπιστημιακά «κονκάλβια» που εκλέγουν ή εξελίσσουν τους επίσημους θεράποντες της κλασικής φιλολογίας. Για να στηρίξω την επίφθονη αυτή δήλωση επιμαρτύρομαι το βιβλιογραφικό επίμετρο της έκδοσης (σ. 519-538), και μετρώ, ανάμεσα σε πολλά άλλα, εννέα εκδόσεις του κειμένου του Πλίνιου (σχολιασμένες ή μη) που οφείλονται σε έγκριτους ξένους μελετητές, είκοσι τρεις μελέτες (έκτασης βιβλίου ή άρθρου) που αναφέρονται στα περί τέχνης κεφάλαια του Πλίνιου, κάπου εκατό βιβλία και πενήντα τόσα άρθρα που καταγράφουν το χρονικό, ή αποτιμούν αισθητικά, τις επιδόσεις της αρχαίας ζωγραφικής και τέχνης. Τρία-

ευρετήρια (κύριων ονομάτων και τοπωνυμίων – τεχνιτών – χρωμάτων, υλικών και τεχνικών όρων) εξασφαλίζουν το εύχρηστο της έκδοσης, ενώ το επίμετρο περιλαμβάνει και ένα κείμενο του Τσαρούχη για την ελληνική ζωγραφική. Ο συνδυασμός ευρέος βιβλιογραφικού πέλματος και άρτιας εκδοτικής επιμέλειας είναι τεκμήριο μακράς εντρύφησης: αλλά, όπως συνήθως συμβαίνει στις περιπτώσεις αυτές, το μεράκι των συντελεστών της έκδοσης συνιστά ταυτόχρονα και χειρονομία σεβασμού προς τον αναγνώστη.

Με δεδομένη την πενιχρότητα των πληροφοριών για την αρχαία ελληνική ζωγραφική, η αξία του 35ου βιβλίου της Φυσικής Ιστορίας είναι αυτονόητη. Ο Πλίνιος είναι συστηματικός, πρακτικός και φιλόπονος, λιεργημένο γούστο αλλά όχι και οξύ κό πνεύμα, προσφέρει αυτήν ακριβώς υπηρεσία: αντιγράφει ή απηχεί επειδόντα, και έτσι μας επιτρέπει να συζητούμε ήχους από τη φωνή του.

αλλά δεν αναπτύσσει θεωρητικό προβλη- Πόσο εύκολο είναι να ανασυνθέσουμε

ματισμό γύρω από την τέχνη της ζωγραφικής, και συχνά δίνει την εντύπωση ότι επιπολάζει σε εξωτερικά και ελάσσονος σημασίας γνωρίσματα. Ωστόσο, οι ευδιάκριτες ενότητές του επιτρέπουν στον αναγνώστη να ανασυνθέσει σε ικανή έκταση ένα χρονικό ποστ περιλαμβάνει, εκτός από τα θυριλικά ονόματα, και τους «στάρλετς» της ζωγραφικής, πληροφορίες για τις ποικιλες τεχνικές, τα χρωστικά υλικά και τα χρώματα, για τον πρώτο αγώνα ζωγραφικής, αλλά και ανεκδοτολογικό καρύκευμα. Ο γενναίος αμητός των σημειώσεων, που αντιστοιχούν στις παραγράφους του πρωτότυπου και της μετάφρασης, φωτίζει τα σημαντικότερα ζητήματα που ανακύπτουν: και ο προσεκτικός αναγνώστης είναι ιδιαίτερα ευγνώμων στις περιπτώσεις εκείνες όπου οι σημειώσεις παραθέτουν εν εκτάσει σημαντικά κείμενα-μαρτυρίες, τα οποία άλλες εκδόσεις παραλείπουν ή απλώς επισημαίνουν. Οι παραπομπές σε ελληνικές μελέτες αποτίουν οφειλόμενο φόρο τιμής σε συμβολές που, όπως άλλωστε παρατηρεί και ο συγγραφέας, είναι κατά κανόνα άγνωστες στη διεθνή βιβλιογραφία.

αισθητική και τη θεωρία της τέχνης του νοκράτη ακούγοντας αυτή τη διαθλασμό φωνή; Οχι πολύ εύκολο, υποθέτω, αλλά κανείς μπορεί με λογική πεποιθήση να αποδώσει μια «εξελικτική αντίληψη για πρόσδοτης της γλυπτικής και της ζωγραφικής από ένα πρώτο ακατέργαστο αρχαίο διο», αυτό είναι κιόλας ένα σημαντικό δος. Είναι ίσως ευχερέστερο, κρίνοντας προσωπικές παρεμβάσεις του ίδιου του Πλίνιου, να συναγάγουμε τις δικές τις αρέσκειες και απαρέσκειες, και ο Α.Λ. μειώνει την προτίμηση του Ρωμαίου γραφέα για την κλασική ή κλασικίζουσα χνη. Ωστόσο, ο μη ειδικός αλλά ενδιαφερόμενος αναγνώστης, κυρίως όμως νομίζει όχινων εξειδικευμένο ενδιαφέρον για τα τίματα της ιστορίας της τέχνης, ίσως ήθελε και θα προσδοκούσε να αναχθούν ακόμη περισσότερο ορισμένα τα πολύ ενδιαφέροντα πράγματα που γονται στις σσ. 10-14 της εισαγωγής: εες, σύμφωνα με τις άμεσες και έμμεμπτες μαρτυρίες μας, ήταν οι κυρίαρχες σε κλασική και ελληνιστική-ρωμαϊκή εποχή σε θητητικές αντιλήψεις που ρύθμιζαν την

Ο Πλίνιος, που κάποτε δήλωσε ότι δεν άφησε αθησαύριστο τίποτε από αυτά που υπέπεσαν στην αντίληψή του, καταγράφει προσωπικές εικαστικές εμπειρίες, αλλά πολύ συχνότερα ερανίζεται, παραθέτει, και ανασυνθέτει πληροφορίες, καταγραφές, καταλόγους από προγενέστερους, Έλληνες και Ρωμαίους (το *Περί της Αρχαίας Ελληνικής Ζωγραφικής* στον τίτλο της έκδοσης προαναγγέλλει ολιγότερα από όσα προσφέρει ο Πλίνιος στο 350 βιβλίο της *Φυσικής Ιστορίας*, δεδομένου ότι εδώ περιλαμβάνονται πληροφορίες και για τη ρωμαϊκή ζωγραφική). Η ιχνηλάτηση αυτών των πηγών στο 350 βιβλίο της *Φυσικής Ιστορίας* υπήρξε μια από τις πρωταρχικές μέριμνες των μελετητών του. Η σχετική βιβλιογραφία είναι αρκετά εκτεταμένη και ασφαλώς όχι και τόσο προστή στον μη ειδικό, και είναι ακριβώς γι' αυτόν το λόγο που ο αναγνώστης των σημειώσεων οφείλει χάριτες στον Α.Λ. που μελέτησε και πα-

τη νεότερη εικαστική εμπειρία, όσο και εφόσον την κάνουν, διαφορετική από εκείνη της αρχαιότητας; Τα ερωτήματα είναι ασφαλώς θεωρητικά και οι μαρτυρίες, γραπτές και εποπτικές, είναι πολύ αραιές για να επιτρέπουν ερμηνευτική πεποίθηση. Ωστόσο, ορισμένα από τα θέματα αυτά θα ήταν άκρως ερθιστικό να θιγούνται σε ειδείς εισαγωγής και διαμέσου πειραματικών ανασύλθεσεων στην εισαγωγή αυτού του σημαντικού έργου.

Η νεοελληνική απόστολη του κειμένου, αλ-

λά και η ποιότητα του λόγου στις σημειώσεις, πρέπει να λογαριαστούν ανάμεσα στις μείζονες αρετές της ἐκδοσης, αν και το νεοελληνικό κείμενο βγάζει κάποτε «ασπροπρόσωπο» ένα Ρωμαίο συγγραφέα, ο οποίος κατηγορήθηκε συχνά, και όχι χωρίς λόγο, για την κατά τόπους απημελησία του ύφους και της δομής του λόγου του. Αν η επισήμανση αυτή προοδίζει μιαν επαγγελματική προκατάληψη του υπογραφομένου, ο υπογραφόμενος δεν διστάζει να δηλώσει την ακόμη πιο σχολαστική του ευαρέσκεια για την ευπρεπή σ्तιξη των περιόδων και των προτάσεων. Μια από τις σημαντικότερες υπηρεσίες που προσφέρει η μετάφραση του κειμένου, αλλά και ο σχολιασμός, είναι η απόδοση τεχνικών όρων που αφορούν τα χρώματα, τα υλικά και τους τεχνικούς όρους. Τίποτε δεν είναι αυτονόητο εδώ, όπως θα γνωρίζουν πολύ καλύτερα οι περί τα εικαστικά ειδημονέστεροι· και μόνο αυτοί ίσως θα είναι σε θέση να εκτιμήσουν με πληρότητα την ενδελεχή αναδίφορη και την ακριβή γνώση που προϋποθέτει η απόδοση στα ελληνικά και ο ιστορικός-τεχνικός υπομνηματισμός τέτοιων όρων. Διαλέγω στην τύχη ένα, και όχι το εντυπωσιακότερο, παράδειγμα –την απόρρητη, για τους αμύντους, ιστορία της φυσικής και τεχνητής sandaraca, και παραθέω τη σχετική σημείωση κατά το ήμισυ: *Σανδαράκη: έντονο κόκκινο πρός το πορτοκαλί. Είναι φυσικό χρώμα (ορυκτό), το θειούχο αρασενικό (AS2 S2). Σαν χρωστική ουσία είναι γνωστό από τους αρχαιότατους χρόνους. Με το όνομα Realgar χρησιμοποιήθηκε στη ζωγραφική μέχρι τον περασμένο αιώνα. Τώρα έχει αντικατασταθεί από τα κόκκινα του καδμίου* (σ. 215). Οικονομία και τεχνική ακριβεία

σε ένα περιεκτικό χρονικό για τους ενδιαφερόμενους. *Expertus dicit, experto credite!* Εδώ έχουν τον πρώτο λόγο οι «κληρικοί» της τέχνης· αλλά και ο «λαϊκός» που θέλει να μάθει, μαθαίνει με πληρότητα και υπευθυνότητα.

Τελειώνω με δυο συλλογισμούς, από τους οποίους ο πρώτος είναι και ιδιοτελής. Η νεοελληνική βιβλιογραφία, στενότερα φιλολογική ή μη, παραμένει γενικά αφιλόξενη σε έργα της λατινικής γραμματείας. Υπάρχουν λόγοι γι' αυτό, αλλά αν τους αναπτύξω και θα μακριγορήσω ανεπίκαιρα και θα επισύρω έχθρητα χώρων όπου η αλληλεγγύη των αναρμόδιων είναι (ακόμη σχεδόν) αρραγής. Άλλα αυτό που ήδη ξεστόμισα ορίζει και την ειδική αξία και την ειδική προσφορά αυτής της έκδοσης. Το άλλο που συλλογίζομαι, με αφορμή αυτό το εξαιρετικά ευπρόσδεκτο και ευπρόσωπο βιβλίο, είναι ότι η ιστορική συνείδηση αποτελεί, ή πρέπει να αποτελεί, μέρος της σκευής του καλλιτέχνη. Όποιος γνωρίζει καλύτερα την ιστορία της τέχνης του, στοχάζεται καλύτερα τις θεωρητικές αρχές της, την «ποιητική» της· και όποιος το κατορθώνει αυτό κερδίζει το βάθος της αυτοσυνειδηρίας που είναι κρίσιμη προϋπόθεση για τη σοβαρότητα της τέχνης του. Αισθάνομαι ότι ο γενικός επιμελητής αυτής της έκδοσης, ελλόγιμος άμα και εικαστικός άνδρας, προσφέρει από την άποψη αυτή υπηρεσία ανάλογη με το ευγενικό πάθος που ελαύνει, και την ακριβή γνώση που κοσμεί, το έργο του.

Η ΜΑΤΙΑ ΤΟΥ ΖΩΓΡΑΦΟΥ

Δημήτρης I. Κυρτάτας

Σ πάνια έχει κανείς τη χαρά να πιάνει στα χέρια του ένα βιβλίο τόσο πολλών επιπέδων και χρήσεων. Περιλαμβάνει στο πρωτότυπο και σε μετάφραση το 35ο βιβλίο της *Φυσικής Ιστορίας* του Πλίνιου του Πρεσβύτερου που αναφέρεται στην αρχαία ελληνική ζωγραφική, με πρόλογο του επιμελητή· δύο επιστολές του Πλίνιου του Νεότερου σχετικές με τη σταδιοδρομία και το θάνατο του θείου του σε μετάφραση· μία παλαιότερη μελέτη του Γιάννη Τσαρούχη για την ελληνική ζωγραφική· ένα από-

σπασμα από το βιβλίο του V. J. Bruno, *Form and Colour in Greek Painting*, για τα υποστηρίγματα και τα συνδετικά υλικά στην κλασική ζωγραφική· εκτενή βιβλιογραφία ταξινομημένη κατά θέματα· χρηστικά ευρετήρια ονομάτων και όρων· σχέδια και εικόνες με αντιπροσωπευτικά δείγματα αρχαιαζωγραφικής και ψηφιδωτών· και κυρίως, περισσότερες από 300 σελίδες με σημειώσεις του επιμελητή στο κείμενο του Πλίνιου. Με δυο λόγια, ο χρήστης του τόμου έχει στη διάθεσή του, συγκεντρωμένο, το υλικό μιας ειδικής βιβλιοθήκης.

Παρά τον όγκο της και το σύνθετο χαρακτήρα της, η έκδοση αυτή δεν χάνει τη συνοχή και θελκτικότητα ενός μικρού βιβλίου. Τα κείμενα έχουν επιλεγεί με προσοχή και έχουν αποδοθεί με γλωσσική ευαισθησία. Τα ευρετήρια ενοποιούν τις διάσπαρτες πληροφορίες και μετατρέπουν τον τόμο, μετά την πρώτη ανάγνωση, σε εύχροτη εγκυκλοπαίδεια. Ο τόμος κερδίζει όμως πολλά και από την καλαίσθητη εμφάνισή του.

Στο αποτέλεσμα αυτό συνέβαλαν όλοι οι συνεργάτες της έκδοσης, ο διορθωτής και ο εκδότης. Ψυχή του έργου όμως είναι ο επιμελητής του. Έψαξε κάθε όνομα, κάθε όρο και κάθε πληροφορία ως φιλοπεριέργος αναγνώστης και απέδωσε τα πορίσματα των ερευνών του ως ακούραστος αρχαιοδίφης. Ο Πλίνιος δεν είναι ούτε δυσανγνωστος ούτε σκοτεινός. Οι σημειώσεις του επιμελητή ωστόσο, κάνουν το κείμενο του λατίνου συγγραφέα να διαβάζεται σαν πιαλίμψηστο. Πίσω από το πρώτο του επίπεδο αποκαλύπτουν υποστρώματα και κρυφές πτυχώσεις.

Ο τόμος θα διαβαστεί κυρίως για τις πληροφορίες του Πλίνιου περί της αρχαίας